

JUSSI LEPPÄNIEMI & ESKO RYÖKÄS

Piispa ja pääjohtaja: Diakonian siirtyminen osaksi sosiaali- ja terveydenhuoltoa vuosina 1939–1944

Vuonna 1943 Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa päätettiin velvoittaa jokainen seurakunta palkkaamaan diakoniatyöntekijä.¹ Kirkkolain muutos oli sekä terveyden- ja sairaanhoidon kehityksen kannalta merkittävä että diakoniatyön historiassa käänteentekevä, sillä diakoniatyöntekijöiden palkkaaminen jokaiseen seurakuntaan vaikutti laajasti seurakuntaelämään ja koko yhteiskuntaan. Diakonissojen koulutus oli 1920–1930-luvuilla kehittynyt painottamaan sairaanhoidollisia tehtäviä, ja sairaita hoitaessaan diakonissat toimivat lääkärin valvonnassa.² Osallistuminen hoivatyöhön oli jo kytkenyt olemassa olevan diakoniatyön osaksi Suomen sosiaali- ja terveysjärjestelmää, ja nyt integraatiota syvennettiin koko maan kattavaksi. Sota-aikana, diakoniatyön lakiuudistuksen edetessä kirkolliskokouksen päätettäväksi, myös Lääkintöhallituksessa ja eduskunnassa viimeisteltiin sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädännön uudistusta. Tavoitteena oli saada alan toiminnot selkeäksi ja yhtenäisesti hallittavaksi kokonaisuudeksi, vaikka mukana oli eri tahojen toimijoita. Diakoniatyö oli yksi näistä yhteistyön tahoista.

Artikkelimme tavoitteena on täydentää ja korjata aikaisemman tutkimuksen yleistä kuvaa siitä, miksi kirkko päätti tehdä diakoniatyöntekijän lakisääteiseksi jokaisessa seurakunnassa. Tutkimme Kuopion piispa Eino Sormusen ja Lääkintöhallituksen pääjohtaja Oskari Reinikaisen yhteydenpidon merkitystä ja vaikutusta diakonialainsäädännön uudistumiseen. Tutkimuksen aikarajaus kattaa kirkkolain muutosprosessin vuodet 1939–1944.

Aikaisempi tutkimus on kyllä käsitellyt seurakunnallisen diakoniakäsitteen rakentumista ja vuoden 1943 kirkolliskokouksen hyväksymien kirkkolain diakoniapykälien syntyhistoriaa sen yhteiskunnallisessa kontekstissa. On osoitettu, että sota-aika, resurssipula ja hätä loivat otollisen ilmapiirin lakisääteiselle diakonialle. Yleisen mielipiteen vahvoina ilmauksina on nähty esimerkiksi asevelipappien pyrkimys sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen ja

1 Mustakallio 2002, 218.

2 Mustakallio 2002, 212–214; Malkavaara 2022, 341; Leppäniemi 2026.

Tampereen kirkkopäivillä 1943 esitetty tahtotila diakonian lainsäädännölliseen kehittämiseen.³

Tutkimusperinteessä diakonian kehitystä on yleisesti kuvattu dynaamisena, diakoniasta ja kirkosta itsestään johtuvana kehityskulkuna, jossa on yhä syvemmin päästy diakonian omiin tavoitteisiin. Osatekijänä on mainittu myös suomalaisen terveydenhuoltojärjestelmän kehitys, mutta sen kytkeytymistä tai vaikutusta diakonialainsäädäntöön ei ole evaluoitu tai edes problematisoitu. Vaikka tutkimuksissa on todettu, että kirkolle muotoutui selkeä terveydenhoidollinen rooli, vähemmälle huomiolle on kuitenkin jäänyt kysymys siitä, miksi ja millä tavoin tämä rooli itse asiassa soviteltiin kirkolle.⁴ Tämä artikkeli tuo uutta tietoa kysymykseen, miksi diakonian sitomista kirkkolain määräyksiin päätettiin vahvistaa.⁵ Vuosien 1939–1944 lainmuutosprosessin tarkastelu toimijoiden näkökulmasta paljastaa taustalla olleet monitahoiset tekijät, joita oli selvästi myös luterilaisen kirkon ulkopuolella. Näitä ei ole huomioitu aiemmassa tutkimuksessa, koska ne eivät ilmene pelkästään kirkolliskokous- ja lainsäädäntötason tuottamia lähteitä tarkastelemalla.⁶ Diakonialainsäädännön kehityskulun huipentuman taustalla oli kuitenkin kahden keskeisen yhteiskunnallisen toimijan välinen yhteydenpito, jonka todentaminen edellyttää erityisesti yksityisen kirjeenvaihdon tarkastelua.

Eino Sormunen toimi vuosina 1939–1962 Kuopion uuden hiippakunnan ensimmäisenä piispana ja on tunnustettu merkittäväksi aloitteentekijäksi diakonialainsäädännön uudistuksessa.⁷ Tässä artikkelissa osoitamme Sormusen ja Lääkintöhallituksen pääjohtaja Oskari Reinikaisen (virkakausi 1939–1953) yhteistyön keskeisen merkityksen diakonialainsäädännön uudistumiseen toisen maailmansodan vuosina 1939–1944. Analyysissa nostamme esiin sekä piispan ja pääjohtajan yhteydenpidon että heidän hyödyntämänsä vaikutusverkoston. Analysoimalla henkilöiden toimintaa ja yhteydenpitoa kirkastuu yksittäisten toimijoiden keskeinen vaikutus kehitykseen.

Sormunen ja Reinikainen kuuluivat samaan ikäpolveen, sillä molemmat olivat syntyneet 1800-luvun loppupuolella Itä-Suomessa. Reinikainen toimi vuoteen 1939 saakka Viipurissa yksityislääkärinä, kun taas Sormunen liittyi Sortavalassa kotipaikkaansa pitäneen Suomen Kirkon Sisälähetysseuran

3 Esimerkiksi Kansanaho 1964, 366; Piirainen 1974, 249–258; Satka 1994, 299; Malkavaara 2002, 225–226; Mustakallio 2002, 216–217; Määttä 2004, 15–16; Huhta & Malkavaara 2005, 92–93; Wirilander 2011, 40–42; Malkavaara 2015, 95–96; Latvus 2017; Ryökäs 2020; Malkavaara 2022, 318.

4 Kansanaho 1964, 366; Määttä 2004, 16; Penttinen 2018, 244–245; Pyykkö 2004, 122–123; Huhta & Malkavaara 2005, 91–95; Malkavaara 2022, 320.

5 Kysymystä oli käsitelty kirkolliskokouksissa 1908, 1913 ja 1938. Mustakallio 2002, 215–216; Malkavaara 2015, 95.

6 Kirkollinen käsittely eteni 1940–1943 piispainkokouksesta diakoniatoimikuntaan, pappeinkokouksiin, kirkkolakikomiteaan ja seurakuntien lausuntokierrokseen, ja niistä diakoniavaliokunnan kautta kirkolliskokouksen päätökseen. Penttinen 2018, 242–246.

7 Penttinen 2018, 242.

(SKSS) toimintaan ja toimi rajaseutuaktiivina. Taustansa perusteella voidaan olettaa heillä olleen luontaista mielenkiintoa itäsuomalaiseen rajaseutuun.⁸

Artikkelimme tutkimusote on historiallis-kvalitatiivinen, ja analysoimamme tapahtumat etenevät kronologisesti talvisodasta jatkosodan päättymiseen. Tutkimus perustuu historian tutkimuksen lähdekriittiseen analyysiin, jossa aineistoa tarkastellaan sen syntykontekstissa ja luotettavuutta arvioiden. Lähdeaineiston lähiluvun avulla tarkastelemme diakonialainsäädännön muotoutumisprosessin yksityiskohtia ja niihin vaikuttaneita toimijoita. Tapahtumiin vaikuttaneita verkostoja selvitämme hyödyntämällä lähiluvun ja verkostoteorian tulkinnallisia näkökulmia toimijuuden ja rakenteiden vuorovaikutuksen ymmärtämiseksi.

Vaikka tutkimuksemme ei ole varsinainen verkostanalyysi, hyödynnämme Mark Granovetterin verkostoteoreettista näkökulmaa⁹ aineiston analyysin välineenä hahmottaaksemme, miten yksilöt toimivat sosiaalisten verkostojen välittäjinä, millainen rooli tutkimuksen kohdehenkilöillä oli tiedon ja vallan siteiden rakentajina sekä miten tiedonkulku ja vaikutussuhteet muodostuivat kirkollisessa ja valtiollisessa päätöksenteossa.

Tutkimuksemme lähteenä on piispa Eino Sormusen yksityinen kirjeenvaihto, jota täydennämme kirkolliskokous- ja lainsäädäntötason ja – pääosin digitoitujen – sanomalehtien aineistolla. Lisäksi hyödynnämme artikkelimme tukena aikaisempaa kirkko-, sosiaali- ja terveydenhuollon historian tutkimusta.

Tiedotustilaisuus Kuopion Tuomiokapitulissa

Elokuun lopulla 1940 Kuopion hiippakunnan ensimmäinen piispa Eino Sormunen kutsui lehdistön koolle. Tiedotustilaisuus järjestettiin talvisodan kynnyksellä aloittaneen tuomiokapitulin uusissa tiloissa ja *Pohjois-Savo* -lehden mukaan kyseessä olivat mieluisat uutiset. Lehden alaotsikko kertoi, kuinka hiippakunta elvyttää diakoniatyötä. Tiedotustilaisuuden keskiössä oli piispan ja lääkintöhallituksen pääjohtaja Reinikaisen neuvottelema sopimus. Sormunen kertoi, kuinka hiippakunnan alkuperäinen tarkoitus oli rajaseudun väestöstä huolehtiminen ja nimenomaisesti diakonia- eli rakkaudenpalvelun elvyttäminen köyhissä rajaseutupitäjissä. Eritoten rajaseudulle tarvittaisiin sairaanhoitajia, joiden tuli olla monipuolisia ja koulutettuja erityisesti rajaseututyöhön. Tässä Sormunen korosti Reinikaisen roolia: ”Olemme useaan otteeseen neuvotelleet ja tehneet suunnitelman, että rajaseutupiireihin

8 Sihvo 1990; Huhta & Malkavaara 2005, 92; Mustakallio 2009, 407, 412–413; Oskari Reinikainen syntyi Parikkalassa: Reinikainen 2024; Eino Sormunen syntyi Tohmajärvellä: Mäkinen 2001.

9 Granovetter 1973.

sijoitettaisiin diakonissoja, jotka saavat erikoiskoulutuksen”. Tämä suunnitelma sisälsi sairaanhoitotyön lisäksi rajaseututyön hengellisten ja käytännöllisten ulottuvuuksien tukemisen. Lisäksi Sormunen kertoi, että asiayhteyteen kuului myös SKSS:n kanssa laadittu sopimus erityisen hiippakuntapapin palkkaamisesta nimenomaan rajaseututyöhön.¹⁰

Sormusen tiedottamissa suunnitelmissa rajaseudun terveydenhuoltotyön haasteet ratkaistaisiin Lääkintöhallituksen ja kirkon yhteistyöllä. Reinikainen oli korostanut laajan yhteistoiminnan merkitystä terveydenhuollon kehittämisessä tullessaan Lääkintöhallituksen pääjohtajaksi kesällä 1939.¹¹ Sormusen kertomissa suunnitelmissa rajaseudun väestön terveydenhuolto-ongelmien ratkaisemisessa kirkolle tarjottiin merkittävää roolia. Tehtävänä olisi diakonissojen sijoittaminen rajaseudulle. Työvoiman saatavuuden lisäksi myös koulutusta oli uudistettava. Vaikutti siltä, että sopimukseen kuuluisi se, että kirkolla olisi vastuu erityiskoulutuksesta ja yhteiskunnan kanssa haettaisiin sopivat sijoittumiskohteet rajaseudulle. Piispa korosti yhteistyötä Reinikaisen kanssa ja kertoi heidän tavanneen ja neuvotelleen asiasta useasti. Kuvauksesta ilmeni, että heille oli muodostunut viestinnän verkosto, jossa Sormunen ja Reinikainen toimivat laajan yhteistyön solmukohtana.¹² Suunnitelma osoitti myös sota-ajan tuoman erityispiirteen: kirkon ja valtion yhteistoiminta vahvistui.

Tiedotustilaisuudessa ei mainittu Sormusen ja Reinikaisen taustakeskusteluja, mutta tiedetään, että Sormunen oli selvittänyt opetusministeriölle rajaseututyön järjestelyjä.¹³ Lisäksi Kuopion hiippakunnassa oli jo aiemmin ollut yhteistyötä Lääkintöhallituksen ja kuntien kanssa diakonissojen palkkaamisessa.¹⁴ Piispakauden ensimmäiset kuukaudet olivat tuoneet Sormuselle asiantuntemusta valtakunnan syrjäseutujen järjestelyistä ja hänelle oli annettu keskeinen rooli talvisodan aikana myös karjalaisen siirtoväen terveydellisiä huolia käsittelevän Vapaan Huollon Lääninkeskuksen puheenjohtajana. Talvisodan kynnyksellä oli vuonna 1939 perustettu julkisen sektorin ja vapaiden kansalaisjärjestöjen yhteistyöelimeksi Vapaan Huollon organisaatio. Myöhemmin huoltotoiminnan lamaantuessa organisaatio korvattiin Suomen Huollon järjestöllä.¹⁵ Vapaan Huollon Lääninkeskuksen puheenjohtajuus

10 Erikoisen hiippakuntapapin sopimuksesta: SKSS johtokunnan ptk 23.8.1940, § 24; Rajaseutu 01.12.1937; Pohjois-Savo 31.8.1940, 2; myös Laatokka 31.8.1940, 2; Savon Sanomat 31.8.1940, 1, 6; Savo 31.8.1940, 3; Savon Työmies 31.8.1940, 2; Kansanaho 1964, 357; Mustakallio 2009, 403–407.

11 Pesonen 1980, 616.

12 Kuvaamme solmupisteellä sellaista inhimillisen viestintäverkoston kohtaa, jossa monet erilliset linjat kohtaavat ja leikkaavat toisensa. Termistä esimerkiksi Granovetter 1973.

13 KA JTP KTA Ca:1 Tklin ptk 21.9.1939 § 3; Sormunen 1939, 92–93; Kotimaa 3.10.1939, 2.

14 Rinne 2006, 161–166, 171–172; Malkavaara 2022, 214, 335.

15 Sormunen 1942, 54–57; Pesonen 1980, 620; Satka 1994, 295–296; Huhta & Malkavaara 2005; Hankanen 2010, 17–21; Tiitta 2009, 200–201; Laurent 2017, 201–202; Penttinen 2018, 260.

antoi luontevan yhteyden piispan ja pääjohtajan tapaamisille. Yksi esimerkki Sormusen ja Reinikaisen tapaamisista oli, kun Sormunen osallistui Vapaan Huollon tehtävissä Suomen Huollon neuvottelukokoukseen jo huhtikuussa 1940. Neuvottelukokouksessa Lääkintöhallituksen pääjohtaja Reinikainen antoi lausunnon jälleenrakentamisen suuntaviivoista: jälleenrakennuksessa tuli huomioida se, että varoja varattaisiin myös terveyden- ja sairaanhoidon tehostamiseen.¹⁶

Reinikaisen ja Sormusen suunnitelman taustalla olivat sekä Kuopion hiippakuntaa että koko valtakuntaa koskevat terveyden- ja sairaanhoidon tehostamistarpeet. Maaliskuussa 1940 Moskovassa solmitun rauhansopimuksen takia 11 prosenttia Suomen maa-alasta oli luovutettu, lähes 3 000 sairaanhoitopaikkaa oli menetetty rajan taakse, ja noin 420 000 evakkoa oli sijoitettava laajoja alueita menettäneeseen Suomeen. Kaiken kaikkiaan suomalaisista 43 000 oli haavoittunut ja 24 000 menehtynyt.¹⁷ Haavoittuneiden, siirtoväen, synnyttäjien, tuberkuloosipotilaiden ja pitkäaikaissairaiden asema vaati Lääkintöhallitukselta välittömiä toimia. Läänitasolla tarkasteltuna Kuopion lääni oli Oulun ja Lapin läänien ohella kärsinyt eniten sodasta. Evakuoinnit olivat heikentäneet entisestään siirtoväen terveydenhoidollista tilaa ja esimerkiksi Kuopion hiippakunnan alueelta evakuoitiin Ilomantsin koko väestö.¹⁸ Kaikkiaan keväällä 1940 läänin alueella oli noin 50 000 evakkoa.¹⁹ Korvaavien sairaanhoitopaikkojen järjestämisen lisäksi piti samalla organisoida myös sairaidenhoitohenkilöstö uudelleen ja kohdentaa hoitohenkilökunta uusiin tehtäviin.²⁰

Reinikainen oli kokonaisvaltaisesti kartoittanut diakonissojen saatavuutta syrjäseutujen terveyden- ja sairaanhoitotyöhön ja piti heitä ”erityisen soveliaina ja kyvykkäinä rajaseututyöhön”.²¹ Tuore pääjohtaja oli vieraillessaan Kuopiossa toukokuussa 1940 käsitellyt Viipurin ”sairaanhoitajatar-laitoksen” ja Sortavalan diakonissalaitoksen sairaalan sijoittamista sodan jälkeisessä tilanteessa. Reinikainen oli tuolloin kiitellyt, kuinka Sortavalan laitoksen toiminta oli ollut suuriarvoista ja se oli kouluttanut ansiokkaasti nimenomaan rajaseututyöhön suuntautuneita diakonissoja.²² Diakonissojen työ sairaanhoidossa oli pääjohtajalle tuttua jo pitkältä ajalta sillä toimiessaan vuonna 1918 Viipurin vankileirin lääkärinä hän oli saanut avustajakseen diakonissan.²³ Reinikaisen arvostus diakonissoja kohtaan ilmeni myös, kun hän kertoi diakonissojen

16 Mikkelin Sanomat 18.4.1940, 5.

17 Ylikangas 1993, 193–194; Urponen 1994, 295; Penttinen 2018, 234–235.

18 Laurent 2017, 148.

19 Helsingin Sanomat 12.5.1940, 7; Penttinen 2018, 234–235.

20 Tiitta 2009, 201–202.

21 Pohjois-Savo 31.8.1940, 2.

22 Pohjois-Savo 12.5.1940, 2.

23 Vappula 2009, 89.

olleen lääkäreiden kanssa johtamassa rajaseutualueiden terveydenhoitotyötä.²⁴ Samalla hän ennakoi siirtoväen siirtymisen uusille asuinalueilleen vaikuttavan tuntuvasti myös terveyden- ja sairaanhoidossa.²⁵

Reinikaisen kokemukset diakonissojen työstä terveydenhoidossa ja lisätyövoiman tarve rajaseudulla vaikuttivat olennaisesti siihen, että piispa ja pääjohtaja laativat yhdessä suunnitelman rajaseudun olojen parantamiseksi. Suunnitelmassa oli keskeinen rooli kirkon diakonissojen harjoittamalla terveydenhuoltotyöllä. Tätä käsitystä tukee myös toisen maailmansodan kynnyksellä maaseutualueiden terveydenhuoltoa ohjaaman noussut ajatus valtion keskeisestä roolista perusterveydenhoidossa. Toukokuussa 1939 valmistuneen komiteamietinnön mukaan valtion suunnittelumalli oli holistinen, mutta sen suunnitelman puitteissa myös kansalaisjärjestöillä oli tärkeä asema paikallistasolla. Kysymys oli modernin valtioajattelun muuttumisesta siinä mielessä, että valtion tavoiteltu rooli oli muuntunut ainoasta toimijasta kokonaisuuden koordinoijaksi.²⁶ Tähän linjaukseen Lääkintöhallituksen ja kirkon yhteistyö tuntui Reinikaisen ja Sormusen suunnitelmien mukaan sopivan.

Sormusen seitit

Reinikaisen ja Sormusen neuvotteluista ja diakoniatyöhön liittyneestä suunnitelmasta ei ole säilynyt dokumentaatiota, minkä vuoksi sen yksityiskohdat eivät ole tiedossa. Kun Kuopion tuomiokapitulin elokuun 1940 tiedotustilaisuudessa Sormunen puhui Reinikaisen kanssa laadituista suunnitelmista, hänellä oli Kuopion hiippakunnan korkeimpana virkamiehenä selkeä yleiskuva. Sormusella oli yhteistyöverkosto, joka ulottui seitinomaisesti pienistä maalaiskunnista pääkaupunkiseudulle asti. Hän tiesi, että diakonissojen perustyö keskittyi laaja-alaisesta tehtäväkuvasta huolimatta pääasiassa sairaanhoitoon.²⁷

Sormusen ja Reinikaisen tavoitteena oli saattaa heidän edustamansa instituutiot – käytännössä koko suomalainen yhteiskunta – selviytymään sota-ajan aiheuttamasta kriisistä, ja Reinikaisella oli kiinnostusta erityisesti kirkon diakoniatyötä kohtaan. Sormusen ajattelussa keskeistä oli kirkon aseman vahvistaminen yhteiskunnassa. Esimerkiksi virkamatkallaan Pielisjärvellä syksyllä 1940 hän korosti, että sota-ajan kriisi kukistettaisiin, mutta se vaatisi työvoimaa sekä selkeät säädökset.²⁸ Sormunen tunnisti, miten auttamistyö vaatii tarkkaa koordinointia, ja piispa halusi nyt selkeyttää kirkollisen diakoniatyön

24 Pohjolan Työ 30.6.1940, 1.

25 Pohjolan Työ 30.6.1940, 4.

26 Laurent 2017, 102–107.

27 Penttinen 2018, 260; Malkavaara 2022, 227–228.

28 KA JTP KTA Ce:2 ptpk 24.9.1940 Pielisjärven kappalaisen virkaanasettaminen.

asemaa kansanterveystyössä. Arvioitaessa Sormusen ja Reinikaisen vaikutusvaltaa ja mahdollisuuksia toteuttaa laajoja suunnitelmia on huomioitava sota-ajan erityispiirre yhteiskunnassa: sota-aika vahvisti kansalaisten myönteistä suhtautumista valtiojohtoisuuteen yhteiskunnan eri aloilla.²⁹ Sota-ajan vaikutuksesta vahvistui myös eri alojen asiantuntijoiden vaikutusvalta.³⁰ Tämä oli merkittävä tekijä piispan ja pääjohtajan suunnitelmien toteuttamiskelpoisuudessa.

Sormusen ja Reinikaisen luontevan yhteydenpidon taustalla oli huoli etenkin rajaseudun väestöstä. Keväällä 1940 Reinikainen murehti Moskovon rauhassa menetetyn Itä-Suomen alueen olleen merkityksellinen Suomen terveyden- ja sairaanhuollossa. Rajan taakse oli jäänyt lukuisia sairaskuolopaikkoja ja lisäksi menetyksenä oli myös Sortavalan ja Viipurin diakonissalaitosten sairaalat sekä Punaisen Ristin sairasmajat. Pääjohtaja oli kuitenkin luottavainen, sillä Suomen Huollon terveydenhuoltotoimikunta oli ratkonut tarmokkaasti ongelmia ja valtaosa sairaskuolopaikoista olikin jo saatu uudelleen sijoitettua.³¹ Valtiovallan yhtenä ensisijaisena tehtävänä oli ollut vastata evakuoitujen väestön terveyden- ja sairaanhoidosta.³² Tästä tehtävästä Reinikainen oli keskeisesti huolehtimassa myös helmikuussa 1940 perustetun Suomen Huollon terveydenhuoltotoimikunnan (SHTMK) toiminnan kautta. Toimikunnan vastuulla oli evakuoitujen terveyden- ja sairaanhoidon toiminnan suunnittelu, ohjaus ja valvonta. Tämän lisäksi se antoi lausuntoja Suomen Huollolle ja Vapaan Huollon Läänikeskuksen terveyden- ja sairaanhoidolle.³³ Normaalisti maaherrat johtivat Läänikeskuksia, mutta poikkeuksena oli Kuopion lääni, jossa puheenjohtajana toimi piispa Eino Sormunen. Tämä yhdisti Sormusen SHTMK:n toimijoiden kanssa.³⁴ Tehtäviensä kautta Sormunen sai uusia yhteyksiä kirkollisen työn ulkopuolisiin organisaatioihin ja toimi kirkollisten ja valtiollisten toimijoiden solmukohtana.³⁵

Piispan ja pääjohtajan yhteydet toisiinsa Suomen Huoltoon kuuluvan organisaation kautta ilmentyivät esimerkiksi toukokuun lopussa 1940, kun Ruotsin Suomen Avun puheenjohtaja prinssi Wilhelm vieraili Suomessa. Sormusen ja Reinikainen olivat rooliensa vuoksi kutsuttuna tasavallan presidentin prinssille järjestämän lounaan vieraiksi. Sormusen vaikutusvalta näkyi, kun hän yhtenä kolmen maaherran kanssa käytti puheenvuoron prinssi Wilhelmillä vierailun yhteydessä olleessa Suomen Huollon juhlaistunnossa.³⁶

Sota-ajan yksi olennainen asiantuntijuuden vaikutusvaltainen keskittymä

29 Urponen 1994, 215; Laurent 2017, 130–131.

30 Tiuhonen & Tiuhonen 1984, 6–7, 47–50; Laurent 2017, 130–131.

31 Kansan Lehti 6.4.1940, 4.

32 Pesonen 1980, 618.

33 Pesonen 1980, 618–619; Tiuhonen 2009, 200; Laurent 2017, 133–135, 140.

34 Karjala 25.5.1940, 2.

35 Solmukohdistista Granovetter 1973.

36 Uusi Suomi 28.5.1940, 1, 7; Ilkka 28.5.1940, 4; Hankanen 2010, 17–22, 37–38.

oli terveydenhuolto. Anne-Lise Seip on luonnehtinut tätä ilmiötä käsitteellä ”terveydenhuoltokolmio”, jonka kärkinä toimivat lääkintöhallitus, puolustusvoimat ja Suomen Huolto siihen liittyvine kansalaisjärjestöineen.³⁷ Tähän terveydenhuoltokolmioon piispa Sormunen liittyi rajaseutuasian tuntijuuden kautta. Sormusen ajatukset yhteistyösuunnitelman vaatimista toimenpiteistä nousevat ainakin osittain esiin Kuopion tuomiokapitulin saman vuoden marraskuussa tekemässä aloitteessa.

Sormusen aloite piispoille

Välirauhan aikana, marraskuussa 1940, Kuopion hiippakunnan tuomiokapituli päätti esittää piispainkokoukselle aloitteen diakoniatyön tehostamisesta. Tällä tavoin Kuopion piispa liittyi virallisella aloitteella laajempaan keskusteluun Suomen terveyden- ja sairaanhoidon järjestämisestä. Piispa Sormusen laatimassa aloitteessa esiin nousivat huolet terveydenhuoltohenkilökunnan vähyydestä, sairaanhoitopaikkojen riittämättömyydestä sekä kahden sisarkasvatuslaitoksen menetyksestä uuden rajan taakse.³⁸ Piispa kertoi, miten ”Lääkintöhallituksen pääjohtaja Reinikaisen kanssa käydyissä neuvotteluissa oli käynyt ilmi, että diakonissat voisivat saada tärkeän osuuden järjestelyn alaisena olevassa rajaseutujen terveydellisessä huollossa, jos diakonissoja olisi saatavissa”.³⁹ Sormunen katsoi Reinikaisen tarjoaman tehtävän sopivan kirkolle ja näki samalla, että tämä tehtävä, ”diakoniatyö”, voisi lähentää ihmisiä entisestään kirkkoon. Kuopion tuomiokapituli pyysi piispainkokousta kartoittamaan diakonian tilannetta seurakunnissa sekä edistämään diakonissakasvatusta ja elvyttämään diakoniatyötä.⁴⁰

Kuopion tuomiokapitulissa syntynyt aloite oli ensimmäinen askel siihen, että Reinikaisen ja Sormusen suunnitelma saatettaisiin laajemmin käytäntöön. Samalla se kuvasti sitä, kuinka molemmat pyrkivät tahoillaan keskittysti johdettuun toimintaan.⁴¹ Tämä pyrkimys heijasti myös vuoden 1939 terveydenhoitokomitean edellä mainittua pyrkimystä antaa valtiolle tehtäväksi koordinoida eri toimijat tehokkaaksi koneistoksi.⁴² Keskittämisellä haettiin jatkuvuutta, mutta sen onnistuminen edellytti myös yhteistyötä ja luottamusta. Sormunen oli myös aiemmin määritellyt kirkon ja yhdistysten välisen

37 Laurent 2017, 131.

38 KA JTP KTA Ca:2 Tklin ptk 14.11.1940 § 7 (liite 1).

39 KA JTP KTA Ca:2 Tklin ptk 14.11.1940 § 7 (liite 1).

40 KA JTP KTA Ca:2 Tklin ptk 14.11.1940 § 7 (liite 1).

41 Laurent 2017, 171: Maaliskuussa 1944 lopullisessa käsittelyssä kansanedustaja, lääkintöhallituksen pääjohtaja Reinikainen painotti puheenvuorossaan olevan itsestään selvää, että ”jos missä, niin kansan terveydenhoitotyössä vaaditaan määrätietoisuutta ja keskitettyä johtoa. Se kuuluu valtiovallalle”.

42 SKV 1943, 115–116 (piispainkok ptk 12.12.1940 § 24); Laurent 2017, 102–107.

yhteistyön perustuvan luottamukseen. Kirkolla tuli olla oma pysyvä, keskeinen ja luovuttamaton roolinsa diakoniassa. Sormusen ajattelussa vain kirkon toiminnalla oli jatkuvuutta eikä evankeliumin synnyttämää palvelevaa ja uhrautuvaa rakkautta voitaisi jättää kristillisten yhdistysten varaan.⁴³

Kun joulukuussa 1940 piispainkokous käsitteli Sormusen aloitetta diakoniatyön tehostamiseksi, samaisena kuukautena myös Reinikainen esitteli Suomen Huollon johtavien lääkärien neuvottelukokouksessa selkeyttämissuunnitelman, jolla neuvolat kunnallistettaisiin. Jokaisessa kunnassa tuli olla lääkäri ja terveyssisar, mutta vähävaraisia pitäjiä ei saanut säilyttää vaatimuksilla asia ratkaistaisiin Reinikaisen suunnitelmassa yhteistyöllä ja luottamuksella.⁴⁴ Omalla tahollaan Reinikainen siis koordinoi, keskitti ja kehitti sairaan- ja terveydenhoitoa, kun vastaavasti Sormunen käynnisti suunnitelman keskittämiseksi järjestetystä diakoniasta. Sormusella oli tietoa terveydenhuollon suunnitelmista niiden yhteyksien kautta, joita hänellä oli Reinikaiseen. Toisaalta hän myös tiesi, mitä yhteistyö kirkolta edellyttäisi. Jos kerran Reinikainen pyrki koordinoinnin avulla tehostamaan sairaan- ja terveydenhuoltoa sekä turvaamaan sen jatkuvuuden, Sormunen halusi edetä kirkon osalta vastaavalla tavalla ja varmistaa kirkon paikan yhteiskunnan rakentamisessa. Sota-aika mahdollisti tämän, sillä kriisitilanteessa kirkon tarjoama hoivatyö nähtiin välttämättömänä. Samalla kuitenkin käynnistyi prosessi, jossa kirkon tehtävät liitettiin yhä kiinteämmin osaksi valtiollista sosiaalipolitiikkaa.

Tiukka yhteys nousee esiin

Joulukuussa 1940 Sormunen esitteli aloitteen piispainkokouksessa. Kokous asetti erillisen diakoniatoimikunnan selvittämään diakonian tilaa ja laatimaan ehdotukset työalan vahvistamiseksi; sen kokoonpano heijasti Kuopion piispan näkemyksiä.⁴⁵ Sormusen johdolla toimikunta piti yhteyttä diakonissalaitosten yhteistyöelimeen, Diakoniatyön Keskusvaliokuntaan sekä Lääkintöhallitukseen.⁴⁶ Piispainkokouksen päätöksistä ja diakoniatoimikunnasta uutisoitiin *Helsingin Sanomissa*.⁴⁷ Lehden lyhyt maininta merkitsi, että diakoniakysymys nousi myös laajemmalle yleisön tietoisuuteen. Hankkiakseen kannatusta suunnitelmansa taakse Sormunen julkaisi helmikuussa 1941 *Kotiliesi*-lehdessä perusteellisen kirjoituksen, jossa hän käsiteli diakoniatyötä ja

43 Sormunen 1938, 105–108; Malkavaara 2022, 275.

44 Laurent 2017, 149.

45 Toimikunnan puheenjohtajana oli Eino Sormunen, jäsenenä asessori V. K. Kuuliala, Helsingin diakonissalaitoksen johtaja Edwin Wirén ja SKSS:n toimitusjohtaja Otto A. Korpijaakko; Penttinen 2018, 242.

46 SKV 1943, 115–116 (piispainkok ptk 12.12.1940 § 24); PKA Diakoniatoimikunnan mietintö [käsikirjoitus]; Penttinen 2018, 242–244; Malkavaara 2022, 316–317.

47 Helsingin Sanomat 13.12.1940, 11; Myös esim. Karjala 13.12.1940, 4; Uusi Suomi 13.12.1940, 9.

käynnissä ollutta uudistustyötä. Sormusen diakoniatyön palvelevaa rakkautta käsittelevän kirjoituksen keskiössä oli jälleen se, kuinka ”Lääkintöhallituksen pääjohtajan O. Reinikaisen kanssa käydyissä neuvotteluissa on käynyt ilmi, että diakonissat voisivat saada tärkeän osuuden järjestelyn alaisessa rajaseutujen huollossa, jos diakonissoja vain olisi saatavilla”.⁴⁸

Piispan tekemä aloite ja *Kotilieden* kirjoitus toivat esiin diakoniasuunnitelman vaatimuksia. Rajaseudun ongelmien ratkaiseminen edellytti Sormusen hiippakuntaa laajempaa kirkollista tukiorganisaatiota, minkä vuoksi koko diakonialainsäädäntöä tuli uudistaa. Vaikka sota-ajan yleinen auttamisen mentaliteetti loi edellytyksiä diakoniatyölle, pelkkä rajaseutujen ongelmien ratkaiseminen ei välttämättä saisi koko kansakuntaa pysyvästi taakseen, joten yleisen mielipiteen kääntäminen aiempaa laajemman seurakunnallisen diakonian puolelle edellytti myös Sormuselta laajempia perusteita. Riittävää työvoimaa diakoniatyön tehtäviin, myös rajaseudulle, ei voitu saavuttaa ilman laajaa kansallista diakoniatietoisuutta. Tätä tavoitetta esimerkiksi *Kotilieden* kirjoitus varmasti edesauttoi.

Ennen jatkosodan syttymistä maaliskuussa 1941 Sormunen ja Reinikainen osallistuivat Pohjois-Savon kuntien neuvotteluihin Kuopiossa. Neuvottelut koskivat keskussairaalan rakentamista Kuopioon, ja samalla kokouksessa käsiteltiin laajalti terveydenhuollon uudistuksia. Lääkintöhallituksen pääjohtajan lisäksi kokouksessa oli läsnä muiden muassa maakuntien terveydenhuollon keskeinen toimija Severi Savonen. Puheenjohtajana Sormunen kytki keskussairalahankkeen, terveydenhuollon ja diakoniauudistuksen toisiinsa. Piispa huomautti, kuinka rajaseutujen kuntien laajuuden vuoksi kunnanlääkärin ja terveyssisaren palvelut eivät riittäneet vaan apuun tarvittaisiin seurakunnat, joiden diakonissojen kouluttamista varten keskussairaala oli ollut elintärkeä.⁴⁹

Pääsiäisen aikana 1941 Sormunen ja Reinikainen neuvottelivat diakonissalaitoksen rakentamisen rahoituksesta, sairaanhoitajakasvatuksen uudistamisesta ja erilaisten sairaanhoitajien työnjaosta. Myöhemmin kirjeessään arkkipiispa Kailalle Sormunen kertoi Reinikaisen toivoneen voivansa käyttää piispan asiantuntemusta ja piispainkokouksen nimittämän diakoniatöimikunnan keräämää taustatietoa. Hän ihmetteli, miten ”Jumala ihmeellisellä tavalla näyttää nyt järjestävän tämänkin asian”. Sormusen oli innoissaan siitä, kuinka eri tavalla Oskari Reinikainen suhtautuidiakonissoihin ja heidän rooliinsa yhteiskunnassa verrattuna edeltäjänsä Hannes Ryömään.⁵⁰

Sairaanhoidon ja diakoniatyön yhteyttä – siis Reinikaisen ja Sormusen suunnitelmaa – Sormunen piti esillä huhtikuun alussa SKSS:n *Tervehdys*-lehdessä. Raja- ja maaseurakuntien sairaanhoitajien koulutustasosta tuli

48 Kotiliesi 15.2.1941, 10–11.

49 Savon Sanomat 18.3.1941, 3, 6; myös Iisalmen Sanomat 18.3.1941, 2; Laatokka 19.3.1941, 3; Tohtori Savosen keskeisestä roolista maakuntien kansanterveystyössä Laurent 2017, 103.

50 KA ESA Bb KAY 6500 Sormunen Kailalle 1.4.1941.

huolehtia, sillä he joutuivat usein toimimaan ilman lääkärin apua. Sormunen kirjoitti, että pääjohtaja ”Reinikainen oli valmis jättämään elpyvälle seurakuntadiakonialle tärkeän osuuden rajaseutujen kansanterveyden huollossa, mutta edellytyksenä on diakonissojen sairaanhoidollisen pätevyyden pitäminen korkealla”. Sormusen mukaan suunnitelman takana ei ollut vain Lääkintöhallituksen pääjohtaja vaan hän mainitsi, että samalla kannalle asettuivat myös Kuopion vaikutusvaltaiset lääkintäviranomaiset.⁵¹

Sormusen ahkera kirjeenvaihto

Vuoden 1942 alussa Sormunen kirjoitti arkkipiispa Kailalle kertoen, että diakoniatoimikunta oli koostanut seurakuntien lähettämät diakoniatilastot ja Lääkintöhallituksen puolestaan keräsi piirilääkäreiden lausuntoja. Sormusen mukaan diakoniatyön painopisteen tulisi tulevaisuudessa olla paitsi sairaanhoidossa myös opetus- ja huoltodiakoniassa. Tämä ilmeni siinä, miten Sormunen kuvasi seurakuntien toivovan, ettei diakonissa olisi ”vain pulverin jakaja”. Sormusen mukaan syrjäseutujen diakonissat toivoivat piirilääkärin ohjausta, sillä yksinäisyys ja raja- ja erämaakunnissa yleinen ”puoskarointi” vaikeuttivat työtä. Piispa selitti myös yleisenä toiveena olevan, että ”pukuun ja laitokseen halutaan vapautta ja laitokset tuomiokapitulin valvontaan, jotta saadaan diakoniaan syvyyttä”. Selvittääkseen näkökulmia diakoniatyön suuntaamiseen Sormunen kertoi olleensa yhteydessä terveyssisarten kasvatuksen tulevaisuuden linjoista Lääkintöhallituksen ylilääkäri Viljo Rantasaloon.⁵²

Yhteys Rantasaloon osoittaa Sormusen olleen melko laajassa kontaktiverkostossa valtiovallan terveydenhuollon linjaajiin pääjohtaja Reinikaisen lisäksi, sillä Viljo Rantasalo oli Väestöpoliittisen komitean lääketieteellisen jaoston johdossa.⁵³ Edellä mainituista asioista Sormunen kirjoitti maaliskuun ensimmäisinä päivinä jälleen arkkipiispa Kailalle ja Oulun hiippakunnan piispa Mannermaalle. Sormunen toivoi toukokuulle piispainkokousta, jolloin hän olisi ehtinyt viimeistelemään diakoniatoimikunnan mietinnön. Tällä kertaa piispa kertoi ottaneensa yhteyden Lääkintöhallituksen Severi Savoseen tarkistaakseen meneillään olevan terveydenhoitouudistuksen vaikutuksen varsinaisiin terveyssisaren käytännön työtehtäviin. Piispoille Sormunen kertoi Savosen vahvistaneen terveyssisaren olevan jatkossa ikään kuin neuvonantaja tai

51 Tervehdys Suomen Kirkon Sisälähetysseuran työmailta 1.4.1941, 20–23.

52 KA ESA Bb KAY 6500 Sormunen Kailalle 22.1.1942; Ylilääkäri Rantasalon roolista Lääkintöhallituksessa ja terveydenhuollon kehittämisestä: Laurent 2017, 293–294.

53 Laurent 2017, 171.

tarkastaja.⁵⁴ Terveystenhoitajatarlaki tuli eduskunnan käsiteltäväksi vuonna 1942.⁵⁵

Maaliskuussa Sormunen kertoi Kailalle ja Mannermaalle, miten ”sosiaali-ministeriö rakensi parhaillaan huolto-opistoa”. Sormunen arvioi, etteivät huolto-opistosta valmistuvat tekisi ”raaka työtä”, mikä hänen mukaansa avaisi diakoniatyölle rajattoman työmaan, kun terveyssisarit ja huolto-opistolaiset siirtyisivät muuhun työhön. Sormusen mukaan diakoniatyölle jäävän tehtävän hoitaminen koko laajuudessaan edellyttäisi selkeää kirkon ja yhteiskunnan työnjakoa ja tehtävän vastuullinen hoitaminen kirkkolain muutoksen.⁵⁶

Kirjeessään piispoille Sormunen liittyi keskusteluun diakonian ja huolto-toimen tulevaisuudesta ja niissä tehtävissä toimivien työntekijöiden koulutamisesta. Tästä syystä hän kirjoitti myös maaliskuussa 1942 sosiaaliministeriön tarkastaja Margit Borgille. Kirjeessään Sormunen käsitteli yhteiskunnan uudistuksia laajemmin ja toivoi, ettei valmisteilla oleva laki terveyssisarista keskittäisi sosiaali- ja terveydenhoitoa yksin käsiin. Piispa kirjoitti Borgille, että oli yksityisesti kuullut, miten terveyssisaresta tulisi tarkastaja ja neuvojen antaja. Niinpä piispa halusikin kuulla terveyssisaren ja kättilö-äitiyshuoltajan työnjaosta, jotta diakonissakasvatusohjelmaa voitaisiin suunnata oikein. Sormunen halusi myös selvittää, mikä tehtävä diakoniatyölle jäisi uudistusten murrosvaiheessa.⁵⁷

Sormunen kirjoitti myös pääjohtaja Reinikaiselle. Hän kertoi tutustuneensa tekeillä olevaan lakiin kunnallisista terveyssisarista ja halusi varmistaa, että uudistuksessa jäisi edelleen selkeä tehtäväkenttä diakoniatyölle. Sormunen kertoi jo tuoneensa esille huolensa, että liika keskittäminen hävittäisi viiden vuoden sisällä alalta kiertävät sairaanhoitajattaret ja diakonissat.⁵⁸

Sormusen kirje ei jäänyt Reinikaiselta huomioimatta. Reinikainen vastasi kiinnittävänsä vakavaa huomiota Sormusen kanssa käymiinsä keskusteluihin ja luonnehti diakonissojen työtä suuriarvoiseksi erityisesti köyhillä rajaseuduilla. Pääjohtaja antoi ymmärtää, että arvosti Sormusta köyhien rajaseutujen terveydenhoidollisten puitteiden asiantuntijana. Reinikainen kertoi pyytävänsä talousvaliokunnan puheenjohtajan ominaisuudessa Sormuselta rajaseudun terveydenhuoltoon liittyvää asiantuntijalausuntoa, kun terveyssisar-lainsäädäntö etenisi eduskunnan käsiteltäväksi. Henkilökohtaisena mielipiteenään Reinikainen toivoi, että Sormusen mainitsemia lainsäädännöllisiä uudistuksia ei käsiteltäisi erillisinä lakeina vaan yhdessä. Tästä asiasta hän kehotti Sormusta olemaan tarkemmin yhteydessä Severi

54 KA ESA Bb KAY 6500, 6503 Sormunen Kailalle ja Mannermaalle 1.3.1942.

55 Laurent 2017, 107.

56 KA ESA Bb KAY 6500, 6503 Sormunen Kailalle ja Mannermaalle 1.3.1942.

57 KA ESA Bb KAY 6497 Sormunen Borgille 1.3.1942; Rauhala & Harrikari 2020, 86–87.

58 KA ESA Bb KAY 6505 Sormunen Reinikaiselle 11.3.1942.

Savoseen.⁵⁹ Kirjeenvaihto osoitti, kuinka Sormusen ja Reinikaisen suunnitelma oli edennyt henkilökohtaisista keskusteluista valtiollisen verkoston lainsäädäntötason päätöksenteoksi.

”Kuka tekee terveydenhoitotyön”?

Sormusen johtaman diakoniatoimikunnan mietintö valmistui kevään 1942 piispainkokoukseen. Samaan aikaan Sormusen konsulttoima Viljo Rantasalo jätti johtamansa Väestöpoliittisen komitean lääketieteellisen jaoksen laatiman lakiesitysvedoksen äitiys- ja lastenhuollon neuvoloista ja kunnallisesta terveyssisar- ja kätilötoimesta.⁶⁰ Ajankohtien samanaikaisuus viittaa siihen, että Sormunen halusi pitää kiinni Reinikaisen kanssa käymänsä kirjeenvaihdon ajatuksesta lakiesitysten ”yhteisestä” etenemisestä. Piispainkokouksessa Sormunen nimittäin huomautti meneillään olevista uudistuksista, joiden keskeltä seurakunnallinen diakoniatyö tulisi hänen mukaansa pelastaa. Diakoniatoimikunnan mietinnössä keskeisenä huolena oli, mitä seurauksia olisi sillä, jos kirkko ei ottaisi vastaan tarjottua tehtävää. Toimikunnan mukaan 177 seurakuntaa oli ilman diakonissaa eikä diakoniaa edes harrastettu 60 seurakunnassa.⁶¹ Mietintö ehdotti kirkkolakiin pykälää, joka velvoittaisi jokaisen seurakunnan harjoittamaan diakoniaa ja perustamaan diakonissan viran. Lisäksi se esitti, että viranhaltijoiden koulutus tehtäisiin tuomiokapitulien alaiseksi.⁶² Sormusella ei ollut kyse vain hengellisen ulottuvuuden liittämisestä huolto- ja terveydenhoitoon vaan hän kantoi myös huolta siitä, että ilman lakisääteistä diakoniaa kirkko menettäisi kokonaan roolinsa yhteiskunnan palveluiden tuottajana.

Toukokuun 1942 piispainkokouksessa Eino Sormusen henkilöhahmo sai myös lisäväriä diakoniatyön suunnannäyttäjänä, kun Oulun hiippakunnan piispa Mannermaa asettui vastustamaan diakoniatyön uudistamista Sormusen toivomalla lainuudistamismenettelyllä.⁶³ Mannermaan rooli on Reinikaiseen keskittyvän tutkimuksen näkökulmasta katsottuna erikoinen, sillä Oulun hiippakunta oli Kuopion hiippakunnan tavoin valtakunnan rajaseutualuetta

59 KA ESA Ba KAY 6464 Reinikainen Sormuselle 14.3.1942; Eduskunnan laki- ja talousvaliokunnan terveyssisar-lakiesityksen käsittelystä esim. HE:123 8.12.1943; EDA I- ja tval 1941–1944, r:10–11. – Tässä artikkelissa ei ole mahdollista pureutua siihen, oliko kirkollisen yhteistyön ideoja Reinikainen vai Lääkintöhallituksen muu henkilöstö. Tutkitussa aineistossa nousee Reinikainen selvästi esiin hankkeen edistäjänä.

60 Laurent 2017, 171.

61 Diakoniatoimikunnan mietintö 1942; SKV 1944, 59–62 (piispainkok ptk 19.5.1942 § 9); Malkavaara 2022, 316–317.

62 Penttinen 2018, 242–243.

63 SKV 1944, 59–62 (piispainkok ptk 19.5.1942 § 9); Mustakallio 2002, 217; Penttinen 2018, 243; Malkavaara 2022, 317; katso myös Mustakallio 2020, 376–377.

ja yhtäläillä sodasta eniten kärsineillä alueilla. Reinikainen oli tuttu myös Oulun hiippakunnan alueen diakoniatyön asiantuntijoille. *Liitto*-lehti uutisoi heinäkuussa 1939 kuinka Reinikainen Oulun läänin matkallaan tarkastaisi myös Oulun diakonissalaitoksen ja kuinka tärkeänä diakonissalaitosta pidettiin Oulun läänin syrjäisimpien alueiden näkökulmasta. Lisäksi Reinikainen kiersi sota-aikana kehittämässä, tarkastamassa ja pitämässä esillä muutoinkin Oulun läänin terveydenhuollon tarpeita.⁶⁴ Lähes samanlaisista lähtökohdista piispat Sormunen ja Mannermaa päätyivät diakoniatyön suuntaviivoissa päinvastaisiin päätelmiin.

Diakoniatoimikunnan työskentelyyn kohdistuneessa suhtautumisessa heijastuivat aikakauden yhteiskunnallisen ilmapiirin piirteet. Tosin on kysyttävä, missä määrin 1940-luvulla kirkkoa ja valtiovaltaa pidettiin eri instansseina. Piispat saivat palkkansa valtiolta, presidentti nimitti heidät ja he olivat omalta osaltaan näin ollen valtion virkamiehiä. Yleisen mielipiteen muodostumisen kannalta Sormusen johtaman diakoniatoimikunnan esitys lakisääteisestä seurakuntadiakoniasta näytti saavan ainakin lehdistössä vastaavanlaisen vastaanoton kuin valtiovallan terveydenhoitouudistusten lakikäsittelykin. Valtiovallan terveydenhuoltoon kuuluvia lakiuudistuksia ei kommentoitu ainakaan negatiivisesti lehdistössä.⁶⁵ Lehdistö vaikutti suhtautuvan myös kirkolliseen diakoniaa koskevan lainsäädännön uudistukseen myönteisesti. Esimerkiksi *Karjalainen* ja *Kotimaa* uutisoivat toukokuussa 1942 diakoniatyön kehityksestä hyvin ”sormuslaisesta” näkökulmasta. Kirkon toiminta ylipäänsä ja erityisesti huoltoon liittyvä toiminta selkeästi nähtiin osaksi yhteiskunnan kokonaisuutta.⁶⁶

Sota-aika muutti ihmisten käsityksiä sosiaalisen vastuuntunnon laajuudesta. Diakoniatyö ei ollut irrallaan tästä yhteiskunnallisesta kehityksestä. Häivähdys taloudellisten rasitusten karsastamista ilmeni Oulun hiippakunnan piispa Mannermaalla hänen arvioidessaan diakoniatoimikunnan esitystä. Hänellä korostui huoli siitä, että lainsäädäntö näivettäisi vapaaehtoisuudesta nousevaa diakoniatyötä, sekä pelko siitä, millaisia rasituksia palkkauskysymykseen liittyvät säädökset asettaisivat seurakunnille.⁶⁷

Kirkollisessa diakoniakeskustelussa ilmeni vielä myös kysymys, voiko vero-aroja ylipääntensä käyttää diakoniatyöhön.⁶⁸ Vastaavaa pohdintaa oli käyty myös yhteiskunnan terveydenhoitopuolella 1900-luvun alusta lähtien.⁶⁹ Sotajan yhteiskunnan kehittymispiirteenä kuitenkin voidaan nähdä taloudellisiin

64 Liitto 15.7.1939, 1; Reinikaisen matkoista esim. Sosialisti 30.8.1940, 3; Uusi Suomi 29.8.1940, 6.

65 Laurent 2017, 171.

66 Kotimaa 27.5.1942, 1; Kotimaa 29.5.1942, 4; Karjalainen 29.5.1942, 4.

67 Diakoniatoimikunnan mietintö 1942; SKV 1944, 59–62 (piispainkok ptk 19.5.1942 § 9); Penttinen 2018, 243; Mustakallio 2002, 376; Malkavaara 2022, 317; katso myös Mannermaasta Mustakallio 2002, 217; Mustakallio 2020, 376–377.

68 Malkavaara 2022, 316.

69 Esimerkiksi Tiitta 2009, 115–116; Mattila 2011, 86.

rasituksiin liittyvien näkökulmien lieventyminen.⁷⁰

Piispainkokouksen jälkeen diakoniatoimikunnan työtä käsiteltiin kahdella taholla: vuoden 1938 Kirkolliskokouksen nimittämässä Kirkkolakikomiteassa ja hiippakunnallisissa synodaalikokouksissa.⁷¹ Kirkkolakikomitea asettui esityksessään vapaaehtoisen diakoniatyön kannalle. Pelkona oli, että lainsäädännöllinen pakko tekisi diakoniatyöstä ”vastenmielisen” ja komitean lausunnossa pääteltiin, että vähävaraiset seurakunnat eivät kykenisi suoriutumaan rasituksista eivätkä kirkon keskusrahaston varat riittäisi kaikkien avustusta tarvitsevien tukemiseen. Kirkkolakikomitea vastusti pakollisuutta vedoten virkojen jo laajaan vapaaehtoiseen perustamiseen, pakon mahdolliseen vastenmielisyyteen ja taloudellisiin esteisiin, samalla korostaen diakonian säilyttämistä käytännössä ja lainsäädännössä lähellä seurakuntaa.⁷² Sormusen mukaan kirkkolakikomitean mietintö sai hänet sangen noloon asemaan, hän kun oli ilmoittanut piispainkokouksessa saaneensa tiedon, ettei kirkkolakikomitea tekisi omaa esitystään.⁷³ Vastineeksi kirkkolakikomitean näkemykseen Suomen Kirkon Sisälähetysseurasta (SKSS) lähestyttiin Sormusta ja pyydettiin diakoniatoimikunnan mietintöä, jotta lakisääteistä diakoniatyötä voitaisiin puolustaa *Tervehdys*-lehdessä ennen diakoniatoimikunnan mietinnön lopputulemien käsittelyä synodaalikokouksissa.⁷⁴

Lokakuussa 1942 Sormunen toi diakoniakysymyksen hiippakunnan papeinkokoukseen.⁷⁵ Kokous tutustui piispan johdolla diakoniatoimikunnan mietintöön ja diakoniatyön historiaan lähtien vanhan Oulun-Kuopion hiippakunnan piispa Johanssonin 1890-luvun diakonaattiohjesäännöistä.⁷⁶ Sormusen mukaan meneillään oleva terveydenhuoltouudistus poistaisi hyvin kirjavilla nimillä kulkevat hoitajat ja keskittäisi kaiken terveydenhuollon yhteen järjestelmään. Piispa kysyikin kokousväeltä pohtien terveydenhuollollisia virkajärjestelyjä: ”kuka tekee terveydenhoitotyön?”. Hän tunnisti saman kehityskulun myös yhteiskunnallisessa huoltotyössä ja pohti, seuraisiko kirkko mukana kehityksessä vai joutuisiko se syrjään. Kirkolle tarjottu sosiaalinen tehtävä oli hänen mukaansa samalla raamatullinen ja kristilliseen traditioon kuuluva. Piispan mukaan Lääkintöhallituksen johdossa oli aiemmin mies, joka tahtoi häätää sairaanhoidosta kaiken kristillisyyden pois. Sormunen totesi: ”Nyt on sen johdossa sosialisti, joka pyytää ottamaan tämän asian hoitoonsa.

⁷⁰ Laurent 2017, 171.

⁷¹ Malkavaara 2022, 316–317.

⁷² Kirkolliskok. L 1943 II Kirkkolakikomitean mietintö; Penttinen 2018, 243; Malkavaara 2022, 317.

⁷³ KA ESA Bb KAY 6947 Sormunen Haahtelalle 1.9.1942.

⁷⁴ KA ESA Bb Sisälähetysseura Sormuselle 29.8.1942.

⁷⁵ KA JTP KTA Ca:3 Tklin ptk 5.3.1942 § 28; KA Kuopion hpk ppk ptk 1942, 190–208; Penttinen 2018, 243.

⁷⁶ Kuopion hpk ppk ptk 1942, 20–22, 190–208; ks. myös Kuopion hpk ylim. ppk 1941, 8.

Mutta jos kirkko sen ottaa, niin se myös vastaa siitä.”⁷⁷ Pappeinkokous asettui kannattamaan diakoniatoimikunnan esitystä ja ehdotti, että synodaalikokous esittäisi kirkolliskokoukselle kirkkolain muuttamista diakoniatoimikunnan mietinnön mukaisesti.⁷⁸ Kuopion pappeinkokouksen esitys uutisoitiin *Savo-lehdessä*, jossa kerrottiin toiveista muuttaa diakonissan toimi kirkolliseksi viraksi.⁷⁹ Kuopion hiippakunta korosti synodaalikokouksen diakoniakantaa julkaisemalla hiippakunnan alueella ilmestyvässä *Siunausta koteihin* -lehdessä kattavan uutisen diakoniatyön uudistamispyrkimyksistä.⁸⁰

Kuopion pappeinkokouksessa 1942 Sormusen puheenvuorossa nousi esiin kysymys diakoniatyön tulevasta roolista huolto- ja terveydenhoitotoimen lakiuudistusten jälkeen. Työ tultaisiin johtamaan kokonaisvaltaisesti ja koordinoitusti ja kirkolle oli tarjottu tehtävää tässä järjestelyssä. Sormusen mukaan kirkon tuli ottaa tehtävä vastaan, mutta tehtävän hoitaminen vaati lainsäädännölliset puitteet. Mikäli kirkko ei ottaisi tarjoutuvaa tehtävää vastaan, Sormusen arveli sen johtavan syrjään joutumiseen. Oliko tässä Sormusen alkupeäinen ajatus? Seuraisiko tästä, että kirkko ja sen diakoniatyö jäisivät syrjään yhteiskunnan kehityksestä toisten hoitaessa kirkolle tarjotun tehtävän? Yhteiskunnan järjestelyjen alla oleva huoltotoimen ja terveydenhoidon keskittäminen ei kenties jättäisi kestävä jatkumoa vapaaehtoisuuden varassa olevalle toiminnalle.

Pyyntö uusitaan: ”Ottakaa nyt tämä tehtävä”

Maaliskuussa 1943 Kuopiossa järjestettiin Terveyspäivät. Tapahtuma herätti kiinnostusta paikallisissa kunta-aktiiveissa ja kokoukseen osallistui runsas sata terveydenhuollosta kiinnostunutta henkilöä. Piispa Sormusen lisäksi paikalla olivat Lääkintöhallituksen edustajina Oskari Reinikainen ja Severi Savonen. Pääjohtajan viestinä oli, että läänin terveysoloja tulisi entisestään kehittää. Savosen ja Reinikaisen mukaan alueen kansanterveystyö oli vasta aluillaan. Lisäksi he kiittivät piispa Sormusta hänen innokkaasta työstään kansanterveystyön parissa. Vastavuoroisesti piispa kiitti Lääkintöhallitusta terveydellisten olojen korjaamisesta ja totesi: ”Työ kansanterveyden hyväksi on kysymys, jossa eivät pelkät valtiolliset toimenpiteet auta, vastuuntunnon on oltava mukana ja valistustyön on oltava yleistä”.⁸¹ Sormusen sanavalinnat kansanterveystyöstä seurasivat Reinikaisen ja Savosen puheenvuorojen linjaa, mutta sisälsivät myös selkeän viittauksen diakoniatyöhön. Kansanterveystyötä

77 Kuopion hpk ppk ptk 1942, 20–22, kursivointi kirjoittajat; Penttinen 2018, 243.

78 Kuopion hpk ppk ptk 1942, 126–127; Penttinen 2018, 243–244.

79 Savo 9.10.1942, 1; Penttinen 2018, 243.

80 Siunausta koteihin 5.11.1942, 1–2; Penttinen 2018, 257.

81 Savon Sanomat 4.3.1943, 3, 5; myös Savon Työmies 4.3.1943, 4; Savo 4.3.1943, 3.

linjaavan Lääkintöhallituksen alaisen kansanterveysosaston yhtenä painopisteenä oli ennaltaehkäisy ja perusterveydenhuollon järjestäminen siten, että se vähentäisi sairaanhoidon tarvetta.⁸² Kyseinen linjaus vaikutti sopivan Sormusen tavoitteisiin kirkon ja valtiovallan tiiviistä yhteistyöstä. Juuri tällainen ennaltaehkäisevä, sairaaloiden ulkopuolella toteutettava toiminta tarjoaisi toimintaedellytyksiä runsaasti kotikäyntityötä harjoittavalle diakoniatyölle.⁸³

Parisen viikkoa Terveyspäivien jälkeen Kuopion hiippakunnan ensimmäiset hiippakuntapäivät käsittelivät myös diakoniakysymystä, tällä kertaa Sortavalan diakonissalaitoksen johtaja Elsa Wennervirran alustamana. Tämän jälkeen Sormunen toi esille huolensa diakoniauudistuksen kohtaamasta vastustuksesta. Piispa ilmaisi epävarmuutensa siitä, että diakonialainsäädäntö todella muuttuisi hänen toivomallaan tavalla. Synodaalikouksissa Kuopion hiippakunnan lisäksi vain Turun ja Viipurin papisto oli asettunut Sormusen johtaman diakoniakomitean puolelle.⁸⁴ Diakoniakysymyksessä ilmeni epäyhtenäisyyttä myös Sormusen omassa hiippakunnassa. Tämä tuli ilmi, kun arkkipiispa Kaila oli käynnistänyt lausuntokierroksen, jossa jokaiselta seurakunnalta pyydettiin kannanotot sekä diakoniatöimikunnan että kirkkolakikomitean esityksiin. Kuopion hiippakunnassa varauksellisuuden ilmaisivat kymmenen seurakuntaa, joista Ilomantsi, Puolanka, Pielisensuu, Savonranta ja Rääkkylä toivoivat diakonissan palkkaamisen jäävän vapaaehtoiseksi seurakunnan sisäiseksi asiaksi. Säräisniemellä puolestaan herätti ihmetystä, miten köyhä seurakunta voisi ylipäättään palkata diakonissan. Jotkin syrjäseutujen seurakunnat epäilivät diakonialainsäädännön uudistusta, vaikka juuri niille se oli suunnattu. Esimerkiksi sodasta kärsinyt Ilomantsin seurakunta olisi halunnut jatkaa vapaaehtoisen diakonian mallilla.⁸⁵

Sormunen oli vastustuksesta huolissaan ja toivoi, että kirkko omaksuisi diakonissakasvatuksessa diakoniakomitean esittämän linjan. Jos näin ei kävisi, ”silloin on kirkko pettänyt tehtävänsä evankeliumin tärkeimmässä kohdassa”. Jälleen kerran piispa vetosi kaksi viikkoa aikaisemmin Kuopiossa vierailleeseen pääjohtaja Reinikaiseen, joka oli vierailullaan sanonut ”ottakaa nyt tämä tehtävä ja tuokaa palvelevaa rakkautta sairashoitotyöhön”. Sormunen käytti koko arvovaltansa diakoniakysymyksen edistämiseen. Hänen kantaansa tuki puhujaksi pyydetty Sortavalan johtaja Elsa Wennervirta. Wennervirta oli ollut jo vaikuttamassa lakisääteisen uudistamisen puolesta voimakkaan kannan ottaneilla tammikuun 1943 Tampereen kirkkopäivillä.⁸⁶ Wennervirran aktiivisuus rakensi positiivista ilmapiiriä seurakuntadiakoniaa kohtaan.

82 Harjula 2015, 128.

83 Diakonissojen kotikäyntityöstä: Pyykkö 2004, 123, 125–126; Malkavaara 2020, 24.

84 Kuopion hpk hpk-päivien ptk 1943, 19–20, 80–86; Penttinen 2018, 244.

85 KA KKA Mkl Haj:5; KA JTP KTA Ca:5 Tklin ptk 21.1.1943 § 9; K kiertok 46/21.1.1943 § 2; Penttinen 2018, 244; Malkavaara 2022, 316–318.

86 Kuopion hpk hpk-päivien ptk 1943, 19–20; Wennervirta 1943, 75–81.

Tämä vahvasti Tampereen kirkkopäivillä ja asevelipappiliikkeessä syntyneitä käsityksiä diakoniatyön tulevista suuntaviivoista.⁸⁷ Kuopion hiippakuntapäivät päätyivät tukemaan diakoniatyön lakisääteistämistä.⁸⁸

Kuopion hiippakuntapäivien jälkeen, ennen lokakuussa pidettyä kirkolliskokousta, julkaistiin piispa Sormusen diakonianäkemyksiä tukevia kirjoituksia. Hiippakunnallinen *Siunausta koteihin* ja SKSS:n *Tervehdys* kannustivat lukijoita ”Sormusen komitean” viitoittamalle seurakunnallisen diakonian suunnalle.⁸⁹ Elokuussa Sormunen palasi diakonia-aiheeseen myös piispan-tarkastusmatkallaan Säyneisissä. Diakonialainsäädännön läpimeno kirkolliskokouksessa mietitytti tuolloin Sormusta. Sormunen arvioi, että terveyssisar-laki tulisi voimaan vuoden 1944 aikana. Lisäksi hän uskoi, että kirkolliskokous voisi uudistaa diakonialainsäädäntöä siten, että jokaisen seurakunnan olisi palkattava diakonissa.⁹⁰

Piispan ja pääjohtajan suunnitelma toteutuu

Lokakuussa 1943 kirkolliskokous käsitteli diakonialainsäädäntöä samaan aikaan, kun eduskunnassa viimeisteltiin lakeja lasten- ja äitiysneuvoloista, terveyssisarlainsäädännöstä ja kunnankätilöistä. Vuoden 1943 aikana oli jo saatu päätökseen lait keskussairaaloista ja kunnanlääkäreistä, ja keväällä valtioneuvosto oli antanut eduskunnalle ehdotuksensa terveydenhuollon lakikokonaisuudeksi.⁹¹ Diakoniakysymyksen käsittely eteni kirkolliskokouksessa asetettuun erityiseen valiokuntaan. Se asettui yksimielisesti tukemaan diakoniatoimen muuttamista seurakunnan lakisääteiseksi viraksi ja painotti lain tarjoamaa turvaa, viran houkuttelevuutta sekä vapaaehtoisuuteen liittyvien riskien poistamista. Kirkkolakikomitean kannasta poiketen valiokunta uskoi vähävaraisille seurakunnille järjestyvän tarvittaessa avustusta kirkon keskusrahastosta.⁹² Diakonialainsäädännön ehdotettua uudistusta ei voinut pitää varmana, mutta kirkolliskokouksen ensimmäisten päivien keskustelut antoivat sen kannattajille toiveikkuutta. *Siunaus koteihin* -lehti uutisoi Kirkolliskokouksen keskustelusta kokouksen kestäessä, kuinka ”käsitykset asiasta alkavat olla kypsät” uudistuksen hyväksymiselle. Lehti viittasi piispa Lehtoseen,

87 Wirilander 2011, 39–40; Salminen 2015, 105–106.

88 Kuopion hpk hpk-päivien ptk 1943, 19–20.

89 *Siunausta koteihin* 20.5.1943, 3; *Siunausta koteihin* 27.5.1943, 3; *Siunausta koteihin* 10.6.1943, 2; *Tervehdys Suomen Kirkon Sisälähetysseuran työmailta* 1.9.1943.

90 KA JTP KTA Ce:3 ptpk Yleinen ja yksityinen piispan-tarkastus ja kirkkoherran virkaanaset-taminen Säyneinen 6.–8.8.1943.

91 Pesonen 1980, 638; Harjula 2007, 65–66; Tiitta 2009, 228–231; Laurent 2017, 170–171; Mattila 2011, 97–98.

92 Kirkolliskok. L 1943 I; Kirkolliskok. L 1943 VII G, diakoniavalikunnan mietinnöt 1 ja 1a; Pent-tinen 2018, 243–245.

joka aiempänä sormuslaisen diakonialainsäädännön uudistamisen vastustajana ”todisti nyt sen puolesta äskenkääntyneen innolla”.⁹³

Kirkolliskokouksen alkaessa Sormunen oli perillä siitä, että diakonissojen ja terveyssisararten välillä suunniteltiin työnjakoa.⁹⁴ Puheenvuorossaan kirkolliskokouksessa Sormunen kertoi diakoniatyön uudistamisen välttämättömyydestä. Hänen mukaansa piispainkokouksen asettaman diakoniatoimikunnan ehdotus oli valmistunut huolellisen harkinnan jälkeen. Kirkolliskokousedustajille Sormunen kertoi, kuinka sota-ajan terveydelliset ja huollolliset ongelmat ratkaistaisiin työnjaolla. Tästä syystä kirkon diakoniatyölle oli hahmotettu ja myös ”tarjottu” merkittävää roolia. Sormunen viittasi valmisteilla olevaan terveyssisarlainsäädäntöön ja totesi lääkintäviranomaisten suunnittelevan työnjakoa diakonissan ja terveyssisaren välille. Piispan mukaan ”persoonallinen palvelutehtävä köyhien, sairaiden ja yksinäisten huoltaminen” jäisi diakoniatyölle. Sormunen oli myös huolissaan vaihtoehtoisesta kehityksestä, jos diakonialainsäädäntöä ei uudistettaisi diakoniatoimikunnan toivomalla tavalla. Tämä merkitsisi, että ”rakkauden palvelu meidän maassamme yhä maallistuu [ja] sekularisoituu”, mikä olisi ”kirkolle kohtalokasta”. Rakkauden palvelu kuului piispan mielestä kirkon elintoimintoihin. Sormusen ajattelussa lainsäädäntö toisi myös pysyvyyttä yhteistyöhön. Esimerkiksi, jos diakonissa ei ollut hankkinut erillistä pätevyyttä suorittamalla koulutetun sairaanhoitajattaren kurssin, hänen oikeutensa toimia sairaanhoitajana perustui vain väliaikaiseen erikoismääräykseen, joka voitaisiin lakkauttaa milloin tahansa, kun laki terveyssisarista tulisi voimaan. Piispalla oli vastaus epäilijöille, jotka pohtivat terveydenhuoltouudistuksen vaikutusta diakoniatyön tulevaisuuteen ja tulevan työnjaon tarjoamia tehtäviä diakoniatyölle. Kannanottona kokouksessa esitettyyn puheenvuoroon Sormunen korosti olleensa ”en vain kerran vaan kymmeniä kertoja neuvotteluissa sekä lääkintöhallituksen pääjohtajan että muiden kanssa ja tunnen tarkoin nämä suunnitelmat”.⁹⁵

Sormusen tiiviillä yhteyksillä Lääkintöhallitukseen ja Vapaan Huollon toimintaan vaikutti olevan merkitystä Sormusen näkemykselle diakoniatyön suuntaamisesta terveydenhuoltoon laajemmalle. Huomattava vähemmistö nimittäin kannatti diakonissojen työnkuvan rajaamista yksinomaan sairaanhoitoon. Osittain opillista syistä, osittain yhteiskunnallisten huoltolakien kehitystä ja tulevaa tehtävänjakoa maallisen ja hengellisen työvoiman välillä silmällä pitäen Sormunen piti kiinni jaottelusta sairaanhoidon ja huolto- ja opetusdiakonian välillä. Hänen mukaansa diakonian piti toimia hädän äärimmäisessä päässä – siellä, minne muu avustustoiminta ei ulottunut ja missä

93 Siunausta koteihin 14.10.1943, 2.

94 Kirkolliskok. ptk 1943, 76–79, 82–83, 449–450; Huhta & Malkavaara 2005, 95; Penttinen 2018, 245–246.

95 Kirkolliskok. ptk 1943, 76–79, 82–83.

hätä oli suurin.⁹⁶ Tämä määrittely diakonian työkentästä oli myös sopusoinnussa Reinikaisen ja Sormusen suunnitelmien kanssa – diakonissoja kaivattiin täydentämään erityisesti maantieteellisestikin syrjäisten seutujen hoivaa.

Kirkolliskokous hyväksyi suurella enemmistöllä diakoniaa koskevan lainsäädännön Sormusen linjan mukaisesti. Tämä osoitti, että kirkon sisäinen päätöksentekoketju ja Sormusen verkosto tukivat toisiaan ratkaisevalla hetkellä. Uudistuksen myötä Suomesta tuli edelläkävijämaa kirkkolain astuttua voimaan vuonna 1944. Kirkolliskokouksen päätöksen mukaan (KL 11 §) ”jokaisen seurakunnan tulee harjoittaa kristillistä laupeudentointia ja ottaa palvelukseensa siihen tarvittavia henkilöitä” ja (KL 88 §) diakoniatyön tuli ”erityisesti kohdistua niihin, joiden hätä on suurin tai joihin muu avustustoiminta ei ulotu”. Lisäksi (KL 287 §) diakoniatyöntekijän eli diakonissojen ja diakonien piti saada koulutuksensa tuomiokapitulin hyväksymällä tavalla, työntekijän palkkaisu kirkkoneuvosto ja työssään diakoniatyöntekijän tuli noudattaa kirkkoneuvoston hyväksymää ja tuomiokapitulin vahvistamaa diakoniaohjesääntöä.⁹⁷

Diakonialainsäädännössä painottui kristillisen rakkaudenpalvelun seurakunnallinen näkökulma, joka erotti diakoniatyön maallisesta hyväntekeväisyydestä ja huollosta. Lakisääteisyys antoi myös mahdollisuuden diakonianviran ammattimaistumiseen. Diakoniatyöstä muodostui vähitellen selkeä professio.⁹⁸ Kirkkolainsäädännön diakoniapykälät antoivat vahvan perustan Sormusen ja Reinikaisen yhteistyösuunnitelmien toteuttamiseen suomalaisessa huolto- ja terveydenhoitotyössä. Tälle perustalle oli nyt ryhdyttävä myös rakentamaan. Lainsäädäntö turvasi työvoiman saatavuuden diakoniatyöhön, mutta osaavan ja ammattitaitoisen työvoiman varmistaminen edellytti vielä uudenlaista koulutussuunnitelmaa ja -ohjelmaa.

Välitön seuraus

Kirkkolain voimaantulon valmisteluna piispainkokous perusti joulukuussa 1943 toimikunnan suunnittelemaan diakonissakasvatusta ja diakoniaohjesääntöjä. Toimikunnan työ hyväksyttiin joulukuussa vuonna 1944. Toimikunnan työskentelyn aikana eduskunta hyväksyi lakikokonaisuudet terveydenhuollon kokonaisvaltaisesta uudistuksesta, ja toimikunta sovitti linjauksensa

96 Kirkolliskok. ptk 1943, 76–79, 82–83, 449–450; katso myös Mustakallio 2002, 217; Huhta & Malkavaara 2005, 91–92; Penttinen 2018, 245–246; Malkavaara 2022, 342–344.

97 KL 11 §, KL 88 §, KL 286 §; katso myös Mustakallio 2002, 217; Huhta & Malkavaara 2005, 91–92; Penttinen 2018, 244–246; Malkavaara 2020, 22–23; Malkavaara 2022, 319–320, 343–344.

98 Pyykkö 2004; Huhta & Malkavaara 2005, 92–93.

niihin.⁹⁹ Toimikunnan puheenjohtajaksi nimitettiin piispa Sormunen, ja jäseniksi ennestään toisensa tunteneet emeritusprofessori ja Helsingin Diakonissalaitoksen lääkäri Gösta Becker sekä Sortavalan diakonissalaitoksen johtajatar Elsa Wennervirta.¹⁰⁰ Sormunen oli esittänyt Diakoniatyön keskusvaliokunnalle jo vuonna 1935 professori Beckerin toivomuksen, että diakonissakasvatuksessa pyrittäisiin säilyttämään mahdollisimman korkea osaamisen taso.¹⁰¹ Tavoitteena oli nyt yhtenäistää diakonisojen koulutus. Kasvatusohjelman avulla kirkko pyrki sitouttamaan opiskelijat seurakuntatyöhön. Ohjelmassa korostui tarve saada osaavaa sairaanhoitohenkilökuntaa, mikä osaltaan merkitsisi myös pyrkimystä parempaan pohjakoulutukseen ennen diakonissaopintojen aloittamista.¹⁰²

Aikaisemmissa tutkimuksissa on jo nostettu esiin, että diakonissakasvatusohjelman ja seurakuntien diakoniaohjesäännön sisältöihin vaikutti voimakkaasti yhteiskunnan lainsäädäntö.¹⁰³ Toisaalta tämä oli ollut Sormusen suunnitelmissa: sovittaa yhteen valtion ja kirkon työ sekä turvata kirkon toiminnan jatkuvuus diakoniatyön avulla hyödyntäen lainsäädäntöä ja koulutuksen kehittämistä. Piispaainkokouksen hyväksymiin ohjesääntöihin tämä kirjattiin siten, että vastuu huoltotoimesta olisi kunnalla, ja diakonissat keskittyisivät heikoimmassa asemassa olevien auttamiseen. Vastaavasti kotisairaanhoito tapahtuisi diakonisojen toimiessa kunnanlääkäriin valvonnassa.¹⁰⁴ Sodasta seurannut pula, väestömenetykset, haavoittuneet ja sairaanhoitopaikkojen menetykset vaativat yhteiskunnalta mittavia resursseja. Tähän yhteiskunnan tarpeeseen kirkko vastasi diakonialainsäädäntönsä avulla. Samalla lainsäädännöllisesti uudistunut diakonia antoi mahdollisuuden lähentää kirkkoa ja kansaa toisiinsa.

Sota-ajan koettelemuksista huolimatta piispa Eino Sormusella oli varmasti syytä olla tyytyväinen vuosien 1943–1944 lainsäädännölliseen kehityskulkuun. Lainsäädännöllisiin muutoksiin suhtautuivat myönteisesti myös lääkintöhallituksen edustajat. Lääkintöhallituksessa pääjohtaja Oskari Reinikainen näki lainsäädäntöjen antaneen mahdollisuuden johtaa keskitetysti maan terveydenhuoltoa ja parantaneen Lääkintöhallituksen toimintamahdollisuuksia. Yhteistoiminnan hän katsoi toteutuvan keskitetysti Lääkintöhallituksen

99 Laurent 2017, 171; Kansanterveyslait säädettiin 31.3.1944, ja ne tulivat asetuksen mukaan voimaan 1.7.1944.

100 Piispaainkok ptk 9.12.1943 § 35; Erkamo 1969, 191; Huhta & Malkavaara 2005, 93; Penttinen 2018, 247–248; Malkavaara 2022, 319–322.

101 Erkamo 1969, 163–164.

102 Piispaainkok ptk 12.12.1944 § 10; Malkavaara 2002, 225; Pyykkö 2004, 123, 125–126; Huhta & Malkavaara 2005, 93–94; Penttinen 2018, 247–248; Malkavaara 2022, 319–322.

103 Kansanaho 1967, 266–269; Sihvo 1970, 52–53; Pyykkö 2004, 121–122; Huhta & Malkavaara 2005, 94; Malkavaara 2015, 107; Penttinen 2018, 247–248; Kotisalo 2020, 43; Malkavaara 2020, 23–24; Malkavaara 2022, 319–322.

104 Wirén 1947, 165–167; Pyykkö 2004, 121–123; Huhta & Malkavaara 2005, 94; Paaskoski 2017, 25; Malkavaara 2022, 321–323.

johtamana. Reinikaisen mukaan olikin pyrittävä siihen, että jokainen hoitaa hänelle määrätyn erityistehtävän. Sormusen toinen yhteistyökumppani Severi Savonen katsoi vuoden 1944 olevan todellinen terveydenhuollollinen merkkivuosi.¹⁰⁵

Johtopäätökset

Tämä tutkimus muuttaa aikaisemman tutkimuksen antamaa kuvaa diakonialainsäädännön uudistumiseen vaikuttaneista tekijöistä. Lähiluvun ja verkostanalyysin avulla voidaan osoittaa, että Lääkintöhallituksen pääjohtaja Os-kari Reinikaisen ja piispa Eino Sormusen yhteistyö ja verkostollinen toiminta vaikuttivat ratkaisevasti vuoden 1943 kirkolliskokouksen päätöksiin. Heidän välinen yhteydenpitonsa ja rakentamansa luottamukseen perustuva verkosto muodostivat sillan kirkon ja valtion väliselle vuorovaikutukselle aikana, jolloin sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisen vastuut olivat murroksessa. Liitekaaviossa esitetty vaikutusverkosto konkretisoi sen, kuinka yksittäisten toimijoiden välinen yhteistyö sai laajempaa institutionaalista merkitystä. Tulosten perusteella diakoniatyöllä oli tietoinen ja tavoitteellinen rooli suomalaisen hyvinvointivaltion varhaisten sosiaali- ja terveystalveluiden rakentamisessa.

Aiemmassa tutkimuksessa diakonialainsäädäntöä on käsitelty ennen kaikkea kirkollis-hallinnollisena prosessina tai osana diakoniatyön sisäistä kehitystä. Tässä artikkelissa esitetty tulkinta täydentää tätä kuvaa tuomalla esiin, että uudistus oli myös verkostollinen ja henkilövetoinen prosessi, jossa kirkon ja valtion toimijat neuvottelivat yhteisistä päämääristä ja vastuista. Reinikaisen ja Sormusen välinen yhteistyö osoittaa, että diakonialainsäädäntö ei muotoutunut myöskään pelkästään yhteiskunnallisten tarpeiden seurauksena, vaan osana laajempaa strategista pyrkimystä asemoida kirkko osaksi sodanjälkeistä hyvinvointijärjestelmää.

Metodologisesti tutkimus osoittaa, että lähiluku ja verkostanalyysi tarjoavat toisiaan täydentäviä näkökulmia kirkon ja valtion suhteiden tarkasteluun. Lähiluku mahdollisti arkistoaineiston tulkinnan sen omassa ajallisessa ja kielellisessä kontekstissa, mikä ehkäisi anakronistisia ylitulkintoja ja auttoi tavoittamaan toimijoiden omat merkitysrakenteet. Verkostanalyysi puolestaan auttoi hahmottamaan henkilöiden, viranomaisten ja kirkollisten toimijoiden välisiä yhteyksiä ja vaikutuskanavia, jotka jäisivät piiloon, jos diakonialainsäädäntö nähtäisiin vain hierarkkisena päätöksentekoprosessina.

Tulokset avaavat uusia näkökulmia diakonian ja sosiaalipolitiikan risteämiskohtien tutkimukseen. Ne herättävät kysymyksen siitä, miten Sormusen ja

105 Tiitta 2009, 231.

Reinikaisen rakentamat luottamukselliset verkostot vaikuttivat myöhempään terveydenhuollon kehitykseen ja erityisesti kirkon roolin uudelleenmäärittelyyn vuoden 1972 kansanterveyslain myötä. Jatkossa olisi perusteltua tutkia, missä määrin kirkon ja valtion välinen yhteistyö diakonian kautta muodosti mallin suomalaiselle monitoimijaiselle hoivajärjestelmälle, jossa julkisen ja kolmannen sektorin rajat ovat joustavia ja neuvoteltuja.

Näin ollen tämä tutkimus ei ainoastaan täydennä kuvaa diakonialainsäädännön historiasta, vaan myös laajentaa ymmärrystä siitä, miten kirkolliset ja yhteiskunnalliset rakenteet limittyivät toisiinsa sodanjälkeisenä aikana. Diakonialainsäädäntö näyttäytyy tässä valossa paitsi hallinnollisena uudistuksena, myös osana laajempaa yhteiskunnallista muutosprosessia, jossa kirkko ja valtio rakensivat yhdessä hyvinvointivaltion perustaa.

Lähteet ja kirjallisuus

Lyhenteet

EDA	Eduskunnan arkisto
ESA	Eino Sormusen arkisto
Diss.	väitöskirja
hpk	hiippakunta
JTA	Kansallisarkiston Joensuun toimipaikka
K	Kuopio
KA	Kansallisarkisto
Kiertok	kiertokirje
KKK	Kirkolliskokouksen arkisto
kok	kokous
KTA	Kuopion tuomiokapitulin arkisto
L	liitteet
PKA	Piispainkokouksen arkisto
ppk	pappeinkokous
pt	piispantarkastus
ptk	pöytäkirja
r	rulla
SHTMK	Suomen Huollon terveydenhuoltotoimikunta
SKHS	Suomen kirkkohistoriallinen seura
SKHST	Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
SKS	Suomalaisen kirjallisuuden seura
SKSS	Suomen Kirkon Sisälähetysseura
SKV	Suomen kirkon vuosikirja
tkli	tuomiokapituli
vuosikok	vuosikokous
ylim.	ylimääräinen

Painamattomat lähteet

Eduskunnan arkisto	EDA
Laki- ja talousvaliokunta 1941–1944 (1- ja tval)	Rulla: 10–11
Hallituksen esitys (HE) 123 8.12.1943	
Kansallisarkisto	KA
Eino Sormusen arkisto	ESA
Saapuneet kirjeet (1922–1972)	Ba
Lähetetyt kirjeet (1936–72)	Bb
Kirkolliskokouksen arkisto	KKA
Muut komiteat lausunnot (Mkl)	Haj:5
Kuopion tuomiokapitulin arkisto	KTA
Kuopion tuomiokapitulin istuntopöytäkirjat	Ca: 1–5
Piispantarkastusten pöytäkirjat	Ce: 2–3
Piispainkokouksen arkisto	PKA
Diakoniatoimikunnan mietintö [käsikirjoitus]	

Painetut lähteet

Diakoniatoimikunnan mietintö	
1942	Piispainkokouksen asettaman diakoniatoimikunnan mietintö. Esitetty piispainkokouksen istunnossa Turussa 19. päivänä toukokuuta 1942. Turku.
K kiertok.	
1943	Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet. Kuopio.
Kirkolliskok. ptk	
1943	Suomen evankelis-luterilaisen kirkon viidennentoista varsinaisen yleisen kirkolliskokouksen pöytäkirjat 1943. Turku.
Kirkolliskok. L	
1943	Suomen evankelis-luterilaisen kirkon viidennentoista varsinaisen yleisen kirkolliskokouksen pöytäkirjain liitteet. Turku.
Kuopion hpk ppk ptk	
1941	Pöytäkirja tehty Kuopion hiippakunnan ylimääräisessä pappeinkokouksessa Kuopiossa elokuun 21–22. päivinä 1941 sekä liitteet. Kuopio.
1942	Pöytäkirja tehty Kuopion hiippakunnan papiston ensimmäisessä lakimääräisessä pappeinkokouksessa Kuopiossa lokakuun 6–8 päivänä vuonna 1942 sekä liitteet. Kuopio.

Kuopion hpk hpk-päivien ptk

- 1943 Pöytäkirja tehty Kuopion hiippakunnan ensimmäisillä hiippakuntapäivillä Kuopiossa maaliskuun 16–17. päivinä 1943 sekä liitteet. Kuopio.

Savonen, Severi

- 1941 Kansanterveystyötä tehostamaan! Maalaiskuntien yleisen terveydenhoidon ohjelma. Helsinki: Otava.

SKSS:n johtokunnan ptk

- 1940 Suomen Kirkon Sisälähetysseuran johtokunnan pöytäkirja. Pieksämäki: SKSS.

SKV

- 1943 Piispainkokouksen pöytäkirjat 8.5.1940–8.12.1941. Suomen kirkon vuosikirja XV. 1/5 1940–30/4 1942. Piispainkokoukselta toimeksi saaneena laatinut Sakari Loimaranta. Turku: Uuden Auran osakeyhtiön kirjapaino.
- 1944 Suomen kirkon vuosikirja XVI. 1/5 1942–30.4.1944. Piispainkokoukselta toimeksi saaneena laatinut K. Vahermo. Turku: Uuden Auran osakeyhtiön kirjapaino.

Sormunen, Eino

- 1938 Diakonian oppikirja. Sortavala: Suomen Kirkon Sisälähetysseura.
- 1939 Paimenkirje Kuopion hiippakunnalle. Porvoo: WSOY.
- 1942 Ahdington aikoina. Paimenkirje paaston aikaa ja ahdistusten aikoja varten. Porvoo: WSOY.

Vennervirta, Elsa

- 1943 Sota-ajan seurakuntien diakoniatyön tarpeet. – Kansamme ja kirkkomme etsikköaika. Tampereen kirkkopäivillä tammikuun 11–13 p:nä 1943 pidetyt saarnat, puheet, raamatuntutunti, esitelmä ja alustukset sekä otteita keskustelupöytäkirjasta. Tampere: Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliitto.

Wirén, Edvin

- 1947 Verraton tie. Diakonian raamatullinen pohja, historiallinen kehitys ja nykyiset työmuodot. Helsinki: WSOY.

Sanoma- ja aikauslehdet

Helsingin Sanomat	1940
Ilkka	1940
Iisalmen Sanomat	1941
Kansan Lehti	1940
Karjala	1930–1940
Karjalainen	1942
Kotiliesi	1941

Kotimaa	1939, 1942	
Laatokka	1940–1941	
Liitto	1939	
Mikkelin Sanomat	1940	
Pohjois-Savo	1940	
Pohjolan Työ	1940	
Rajaseutu	1937	
Savo	1940–1943	
Savon Sanomat	1940–1943	
Savon Työmies	1940–1943	
Siunausta koteihin	1942–1943	
Sosialisti	1940	
Tervehdys Suomen Kirkon Sisälähetysseuran työmailta		1941–1943
Uusi Suomi	1940	

Internet-lähteet

Reinikainen

2024 Oskari Reinikainen. <https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/911347.aspx>. Katsottu 5.5.2024.

Kirjallisuus

Erkamo, Pentti

1969 Vuosisata diakoniaa Viipurissa ja Lahdessa. Viipurin-Lahden diakonissalaitos 1869–1969. Lahti: Lahden diakonissalaitoksen säätiö.

Granovetter, Mark S.

1973 The Strength of Weak Ties. – American Journal of Sociology 78 (6): 1360–1380.

Hankanen, Susanna

2010 ”Toinen toistensa kuormaa kantaen” – Henkinen huolto Kuopion läänissä 1939–1944. Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Joensuu.

Harjula, Minna

2007 Terveiden jäljillä: suomalainen terveystaloudellinen politiikka 1900-luvulla. Tampere: Tampere University Press.

2015 Hoitoonpääsyn hierarkiat. Terveyskansalaisuus ja terveystaloudelliset palvelut Suomessa 1900-luvulla. Tampere: Tampere University Press.

Huhta, Ilkka & Malkavaara, Mikko

2005 Suomen Kirkon Sisälähetysseuran historia. Vuodet 1940–2004. Helsinki: Kirkkopalvelut.

Kansanaho, Erkki

- 1964 Suomen Kirkon Sisälähetyseuran historia. Sortavalan aika 1905–1944. Helsinki: SKSS.
- 1967 Sata vuotta kristillistä palvelutyötä. Helsingin Diakonissalaitos 1867–1967. Porvoo: WSOY.

Kotisalo, Helena

- 2020 Diakonissakoulutuksen vaihteita. – Diakonisen hoitotyön perusteet ja käytäntö. Päivi Thitz, Mikko Malkavaara, Lea Rättyä & Minna Valtonen (toim.). Diak Opetus 6. Helsinki: Diak. 40–55.

Latvus, Kari

- 2017 Diaconia as Care for the Poor? Critical Perspectives on the Development of Caritative Diaconia. Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 33. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Laurent, Helene

- 2017 Asiantuntijuus, väestöpolitiikka, sota. Lastenneuvoloiden kehittyminen osaksi kunnallista perusterveydenhuoltoa 1904–1955. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 61/2017, Talous- ja sosiaalihistoria. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Leppäniemi, Jussi

- 2026 Diakonissalaitosten asema sairaanhoitajakoulutuksen murroksessa: Modernisaatio, sekularisaatio ja profession muotoutuminen vuoden 1929 uudistuksessa. Hippokrates. Suomen lääketieteen Historian Seuran Vuosikirja 42. Hyväksytty julkaistavaksi.

Malkavaara, Mikko

- 2002 Sodasta laman kynnykselle. Köyhyys ja diakonia hyvinvointivaltiota rakennettaessa. – Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä. Virpi Mäkinen (toim.). Jyväskylä: Atena. 221–260.
- 2015 Diakonia ja diakonivirka. Helsinki: Kirkkohallitus.
- 2020 Suomalaisen diakoniatyön kehitys. – Diakonisen hoitotyön perusteet ja käytäntö. Päivi Thitz, Mikko Malkavaara, Lea Rättyä & Minna Valtonen (toim.). Diak Opetus 6. Helsinki: Diak. 16–39.
- 2022 Diakonia on kutsumustyötä. Diakonia Suomessa 1850–1944. Helsinki: Diak.

Mattila, Yrjö

- 2011 Suuria käännekohtia vai tasaista kehitystä. Tutkimus Suomen terveydenhuollon suuntaviivoista. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 116. Tampere: Kelan tutkimusosasto.

Mustakallio, Hannu

- 2002 Köyhät, sairaat ja kirkko. Suomalaista diakoniaa 1800-luvulta 1940-luvulle. – Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä. Virpi Mäkinen (toim.). Jyväskylä: Atena. 197–220.

- 2009 Pohjoinen hiippakunta. Kuopion–Oulun hiippakunnan historia 1850–1939. Helsinki: Kirjapaja.
- 2020 Seurakunta Pohjois-Suomen keskuksessa. Oulun kirkkohistoria 2: 2 (1905–1945). Oulu: Oulun evankelis-luterilainen seurakuntayhtymä.

Mäkinen, Kari

- 2001 Sormunen, Eino (1893–1973), Kuopion piispa, dogmatiikan ja siveysopin professori, Luther-tutkija. – Kansallisbiografia. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3009>. Katsottu 5.5.2024.

Määttä, Timo

- 2004 ”Sinne, missä hätä on suurin”. Lakisääteinen diakoniatyö Kalajoen rovastikunnassa 1944–1982. SKHST 192. Diss. Helsinki. Helsinki: SKHS.

Paaskoski, Jyrki

- 2017 Ihmisen arvo. Helsingin diakonissalaitos 150 vuotta. Helsinki: Editia.

Penttinen, Liisa

- 2018 Vaivaishoidosta yhdistysmuotoiseen seurakuntadiakoniaan. Diakoniatyö Kuopion kaupunki- ja maaseurakunnassa sekä siitä eronneissa seurakunnissa 1850–1944. Diss. Joensuu. Joensuu: UEF.

Pesonen, Niilo

- 1980 Terveyden puolesta – sairautta vastaan. Terveyden- ja sairaanhoito Suomessa 1800–1900-luvulla. Porvoo: WSOY.

Piirainen, Veikko

- 1974 Vaivaishoidosta sosiaaliturvaan. Sosiaalihuollon ja sen työntekijäjärjestöjen historiaa Suomen itsenäisyyden ajalta. Hämeenlinna: Karisto.

Pyykkö, Raija

- 2004 Valtion ja kirkon välissä: ammatillisen seurakuntadiakonian muotoutuminen. – Hyvinvointityön ammatit. Lea Henriksson & Sirpa Wrede (toim.). Helsinki: Gaudeamus. 110–143.

Rauhala, Pirkko-Liisa & Harrikari, Timo

- 2020 Modernisaatio, sosiaalityö ja sen kansainväliset avantgardistit. – Sosiaalityön käänteet. Johanna Moilanen, Johanna Annola & Mirja Satka (toim.). SoPhi 144. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 76–109.

Rinne, Heimo

- 2006 Ihanteena vapaaehtoisuus: diakoniatyö Porvoon hiippakunnan seurakunnissa, erityisesti Iitin ja Tampereen rovastikunnissa vuosina 1897–1923. SKHST 199. Diss. Helsinki. Helsinki: SKHS.

- Ryökäs, Esko*
2020 Karitatiivisen diakonia-käsityksen vakiintuminen. – Teologinen Aikakauskirja 1/2020, 17–29.
- Salminen, Niko*
2015 Kuopion hiippakunta ja jatkosota 1941–1944. Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Joensuu.
- Satka, Mirja*
1994 Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi. – Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.). Sosiaaliturvan kirjallisuus, Sosiaalipolitiikka, sosiaaliturva 1. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto. 261–339.
- Sihvo, Hannes*
1990 Kulttuuri ja sielunmaisema. Eino Sormusen muistelmateokset hänen kulttuurikäsitöksensä heijastajina. – Eino Sormunen, tutkija, esipaimen, kulttuurikriitikko. Veijo Saloheimo, Hannes Sihvo & Alpo Valkeavaara (toim.). Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Sihvo, Jouko*
1970 Yhteiskunnan muuttumisen vaikutus seurakuntasisären työhön. – Diakonia ja muuttuva yhteiskunta. Pentti I. Hissa (toim.). Helsinki: Kirkon diakoniatoimikunta.
- Tiihonen, Seppo & Tiihonen, Paula*
1984 Suomen hallintohistoria. 2. korj. p. Valtion koulutuskeskus. A ; n:o 3. Helsinki: Valtion koulutuskeskus.
- Tiitta, Allan*
2009 Collegium medicum. Lääkintöhallitus 1878–1991. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Urponen, Kyösti*
1994 Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. – Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.). Sosiaaliturvan kirjallisuus, Sosiaalipolitiikka, sosiaaliturva 1. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto. 163–260.
- Ylikangas, Heikki*
1993 Käännekohdat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla. 4. p. Porvoo: WSOY.
- Vappula, Kari*
2009 Rientäkää, alkää pysähtykö. Laitosdiakoniaa 70 vuotta Viipurissa ja 70 vuotta Lahdessa. Lahti: Lahden diakoniasäätiö.

Wirilander, Matti

2011

Hiippakunta diakoniatyön tekijänä ja tukijana. Diakoniatyön kehitys Mikkelin hiippakunnassa 1945–1991. Diss. Helsinki. Helsinki: Hakapaino.

Liite

Kaavio: Piispa Eino Sormusen ja pääjohtaja Oskari Reinikaisen diakonialainsäädännön edistämiseksi hyödyntämät verkostot.

